

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

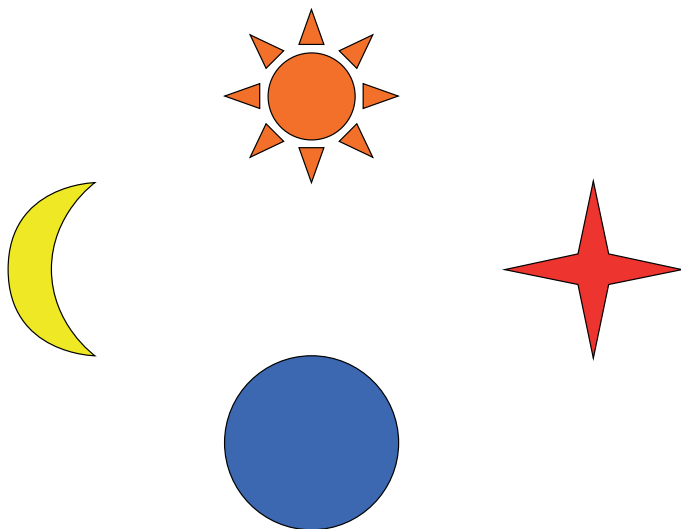
Українсько-Азербайджанський Інститут соціальних наук
і самоврядування ім. Г. А. Алієва

МАУП

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2012

Редакційна колегія:

Бідзюра І. П. — директор УАІСНС, д-р політ. наук, проф.;
Шилов Ю. О. — зав. каф. українознавства, академік МКА, канд. іст. наук, проф.;
Соколовська К. М. — заст. зав. каф. українознавства, канд. іст. наук, доц., проф. МКА

Затверджено до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 25.06.12)

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Актуальні проблеми українознавства: [звед. зб. матер. наук.-практ. Д-87 конф.]. — К.: МАУП, 2012. — 286 с.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

ББК 87я73

ЗМІСТ

І. П. Бідзюра Вступне слово	6	І. Алмаші Україна в трансрегіональному вимірі політики ЄС	76
Ю. О. Шилов Актуальні проблеми українознавства	8	Г. А. Гайдукевич Новая генерация украинцев и государственное двуязычие в Украине.....	82
В. Ф. Баранівський Українознавство як чинник розвитку політичної культури	19	О. М. Міхатуліна Порівняльне правознавство як засіб зближення трудового законодавства України із законодавством Європейського Співтовариства	92
Микола Дорошко Проблема соборності українських земель: історична ретроспектива і сучасний стан	23	Б. В. Бернадський “Українське питання” у роки Першої Світової війни (крізь призму політичної поліції)	96
А. П. Самодрин Від регіональної політики до регіонального самоврядування: кременчуцький регіон	32	Нгуен Куинь Май Энергетические региональные структуры безопасности Евразии.....	111
П. В. Пиріг До питання про становище українського козацтва в другій половині XVII ст.	43	І. М. Прядко Стан кустарно-ремісничої промисловості в Україні в період НЕПУ (у 20-х роках XX ст.).....	118
Л. Литвин Пошук національної самоідентичності українців (на прикладі віршів т. зв. поемічного комплексу 80–90-х років XVI ст.)	47	О. В. Безручко Українізація та інтернаціоналізація кіноосвіти у 20–30-х роках XX ст.	124
В. П. Руденко, І. Л. Винар Прадавні клейноди — сучасні символи Білої Церкви.....	53	Артем Панакін Ставлення української влади до польських військових формувань в Україні у 1917–1918 рр.....	133
К. М. Соколовська Формування української еліти засобами українознавчих дисциплін	60	Н. А. Дорошенко Історія виникнення спільних підприємств як фактора економічного зростання країни	138
В. В. Утвенко Виховання національної свідомості та гідності українців на засадах історичного досвіду	64	В. А. Гудов Сприйняття аварії на ЧАЕС світовою спільнотою та майбутнє атомної енергетики	142
І. О. Проценко Трансформація української освітньої ментальності	67		
Є. С. Костюк Діяльність Українського Червоного Хреста у 20–30-х роках XX ст.: соціальний аспект.....	70		

СТАН КУСТАРНО-РЕМІСНИЧОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕПУ (У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.)

Актуальні проблеми українознавства, с. 118–123

Історично так склалося, що кустарна промисловість відігравала досить помітну роль у народному господарстві України.

На сьогодні, коли відбуваються фундаментальні перетворення в усіх сферах нашого життя, коли Україна потребує реформування багатьох галузей господарства, виникає інтерес до наукового прогнозування, щоб не допустити помилок у майбутньому.

Висвітлення суперечливих і малодосліджених аспектів соціально-економічного розвитку України, виявлення його специфічних сторін, вивчення різноманітних форм розвитку системи приватного підприємництва в основних галузях народного господарства періоду НЕПу дасть змогу з'ясувати проблеми і перспективи розвитку кустарних промислів.

Під терміном “кустар” розумілася особа, яка виробляла свої вироби для реалізації на ринку, а “ремісником” вважався той, хто працював на відповідного замовника. У дореволюційному законодавстві вони не розрізнялися. Під кустарями та ремісниками слід було розуміти тих, хто самостійно займався промисловим видобуванням, виготовленням, обробкою та переробкою виробів

для реалізації їх на ринку або передачі замовникам.

До складу кустарної промисловості в Україні входили: “підприємства” кустарів-одинаків, які виступали на ринку як самостійні товаровиробники; підприємства кустарів, що працювали разом із членами родини. Вони тією чи іншою мірою використовували найману працю й механічні двигуни.

Кустарно-реміснича промисловість багатьма дослідниками сприймалася як ремесло і дрібнотоварне виробництво. Різнити їх було досить складно, оскільки виготовлення реманенту для власних потреб господарства і на ринок органами статистики не фіксувалося. У містах кустарні промисли мали виразні ознаки товарного виробництва.

В офіційних статистичних збірниках, а також в різних господарських звітах державних органів влади визначення “нецензова” відносно кустарної промисловості зустрічалося доволі часто. Якщо цензова промисловість належала до типу фабрично-заводської з використанням певного числа найманих робітників і наявністю механічних двигунів, то дрібна і кустарно-реміснича галузі характеризувалися використанням

ручної праці з доволі примітивними знаряддями. Тому її не випадково називали “кустарною роботою”.

Кустарні промисли, як і вся промисловість загалом, у період війни та революції зазнали руйнівних змін. Серед негативних факторів, що призвели до цього, слід відзначити критичний стан транспорту, нестачу сировини та напівфабрикатів, через зупинку фабрик, що постачали їх кустарю, зношеність і неможливість відремонтувати інвентар. Однак специфіка дрібної промисловості давала можливість певною мірою ослабити дію цих факторів (особливо відчутно вони впливали на велику промисловість). Незначна залежність від найманої праці, адаптація до умов виробництва, що змінилися, простіша процедура реалізації товарів — усе це робило кустарно-ремісничу промисловість міцнішою, порівняно з великою, а також ставило її у більш вигідне становище. Кустарна промисловість під впливом зазначених причин зменшила свою частку на 30 % (порівняно з довоєнним виробництвом), а велика — на 70–75 % [1].

Слід зауважити, що значну частку кустарної промисловості було націоналізовано. Згідно з декретом Ради Народних Комісарів від 27 липня 1918 р. націоналізації підлягали кустарно-ремісничі майстерні, в яких кількість робітників перевищувала 4 особи (а також ті, де використовувалися механічні двигуни) [2]. Лише домашнє кустарне виробництво з ручною працею не підпадало під цей декрет.

Важливим пунктом нової економічної політики більшовиків було відновлення довоєнного рівня про-

мислового виробництва, а особливо кустарної і дрібної промисловості, яка забезпечувала соціально-господарські умови для промислово-ремісничих занять населення.

21 червня 1921 р. РНК УСРР ухвалив запровадити на території республіки постанову РНК РСФРР “Про керівні настанови органам влади стосовно дрібної і кустарної промисловості та кустарної сільськогосподарської кооперації”, дозволивши у такий спосіб розвиток кустарно-ремісничих приватних підприємств [3].

Резолюція Міжвідомчої комісії з вивчення приватного капіталу за доповіддю “Про приватний капітал в кустарній промисловості” [4] враховувала значну питому вагу кустарної промисловості в загальному народногосподарському балансі України, з одного боку, і ту обставину, що загальна маса кустарів належить до найбільш незабезпечених, бідняцьких елементів селянства, з іншого. Комісія прийняла рішення вважати за необхідне стати на шлях подальшого стимулювання розвитку кустарної промисловості і її організації.

7 липня 1921 р. республіканський уряд фактично поширив в Україні дію декрету ВЦВК та РНК РСФРР “Про кустарну і дрібну промисловість” [5]. Кожний громадян отримував право вільно займатися кустарним промислом.

У період існування НЕПу кустарна промисловість України зазнала змін. Роль кустаря і ремісника майже зрівнялася. Якщо до революції перший з них виготовляв свої вироби для продажу на ринку, а другий —

за замовленням, то в період НЕПу за цією ознакою розділити їх функції не виявляється можливим. Ремісник нерідко поряд з тим, що він працював на споживача, робив свої товари й для ринку, а кустар — брав замовлення від покупців.

Із зростанням частки кустарної промисловості в загальному обсязі виробництва відбулися зміни у співвідношенні промислів. Розвивалися ті з них, що випускали товари, які раніше виготовлялися на підприємствах великої промисловості (тобто першої потреби).

Серед головних кустарних промислів в Україні вирізняли:

- текстильне виробництво (ткацтво, плетіння риболовних сіток, в'язальні мережива, трико-тажне виробництво);
- деревообробне виробництво (меблево-столярні роботи, дерев'яний і різьблений посуд, сани, скрині, лопати, колеса, діжки, плетіння корзин з лози і багато інших предметів широкого вжитку);
- мінералообробне виробництво (гончарний посуд, черепиця, точильні бруски, добування крейди);
- обробка тваринних продуктів (взуттєва справа, рогові вироби, струнне виробництво, клеєварна справа, щетинне виробництво);
- металообробний промисел (лопати, відра, підкови, клепки, ліжка);
- хімічне виробництво (виготовлення смуг для машинодрукувальних машин, копіювальний папір, фарби, вакса, сургуч) [6].

Також в Україні були збережені й розвинені художні промисли — вишивання, гаптування, гончарство, виготовлення предметів з лози тощо.

Наприклад, промислова кооперація та кустарі-одинаки Полтавщини постачали на внутрішній ринок відра, фарби, чорнило, ваксу для чобіт, мило туалетне і господарче, зубний порошок, парфуми. Дрібні виробники промисловості Катеринославщини, незважаючи на пріоритетну роль у господарстві великої важкої промисловості, виготовляли необхідні для широкого кола споживачів вироби з металу, дерева, шкіри. Дрібні підприємці Київщини займалися утилізацією металолому, пошиттям кожухів та виготовленням валянок для армії [7].

На початку 1921 р. в Україні було зареєстровано 80481 особу, що займалися кустарним промислом [8], з них у деревообробній галузі було зайнято 27578, у текстильній — 40093, у металообробній — 3223, обробки різних мінералів — 7689, переробки продукції тваринництва — 1631, хімічної промисловості — 267 осіб [9].

Чисельність кустарів і ремісників також збільшилася за рахунок постійно зростаючого безробіття (станом на 1 жовтня 1921 р. на біржі праці було зареєстровано 20000 безробітних) [10].

Кількість дрібних товаровиробників, які займалися основними видами промислів, у 1923 р. швидко досягла довоєнного рівня, а тих хто обробляв волокно, шкіри й особливо метал, навіть і перевищила його [14].

За даними Української кустарної спілки на 1 січня 1922 р. кількість

сільських кустарів дорівнювала 263681 та відомостями ЦСУ України на 1 січня 1924 р. — 116213 господарств і близько 120 тис. міських кустарів і ремісників. Проте з різних причин, зокрема, через особливе небажання кустаря, заради уникнення оподаткування, виявляти свій промысел, такі дані не можуть вважатися остаточно правильними [11].

Згідно з підрахунками Статистичного відділу Вищої Ради Народного Господарства в кустарно-ремісничій промисловості у 1924–1925 рр. уже налічувалося 369518 закладів з кількістю зайнятих осіб 406607 і вартістю продукції в 347 млн крб [12].

“За кількістю підприємств 1-ше місце займає одяг і туалет — 38,4 % від загальної кількості; 2-ге місце — харчосмак — 20,7 %; далі металообробна — 20 %; текстиль — 7,7 %; шкіряна — 3,2 %; силікат — 2,6 %” [13].

У 1924 р. основні кустарні промисли в Україні відзначали тенденцію до зменшення: обробка волокна — на 13 %, дерева — 21 %, шкіри — на 23,5 %; щодо металу, то частка цього виду кустарної продукції збільшилася на 40 %. Це пояснюється попитом у селах на метал і постійною потребою у ремонті сільськогосподарського реманенту та інших типів металевих виробів [14].

За матеріалами періодичних видань, які базувалися на відомостях окружних статбюро чи окрфінвідділів, кількість кустарів у містах значно поступалася сільським. Так, восени 1925 р. на Полтавщині діяло 102 тис. кустарів, з яких лише 17 тис. у містах [15], на Чернігівщині міські кустарі становили близько 20 % від загальної кількості [16], а в Києві 10,3 тис.

підприємців кустарного промыслу, прибуток яких становив 4,5 тис. крб на кожний заклад на рік [17].

Кустарі одночасно були виробниками і торговцями, збуваючи на ринку власну продукцію, але зверталися також до послуг посередників. Ця категорія підприємців мешкала безпосередньо в містах, а в обмінних операціях посідала особливу роль. “Капіталіст в кустарній промисловості, — наголошувалося в одному з періодичних видань, — займається не лише кредитуванням, а й поставальницькими, збутовими і посередницькими операціями” [18].

Упродовж 1924–1927 р. продукція дрібної кустарно-ремісничої галузі становила 77 % від усієї приватної промисловості [19]. Щодо національного і соціального складу кустарів, то показники були такими: “Соціальний склад кустарів, особливо одинців, виявити неможливо, тому що вони, власне, його і представляли. Деяке уявлення про соціальне походження можна скласти на підставі членства кустарів у промартілях. Восени 1927 р. членами промартілей були: 12 % колишніх селян, 24 % робітників, 49 % типових кустарів, 10,3 % службовців та 4,8 % колишніх торговців і промисловців, які “ховалися” там від податків” [20].

Стосовно національної належності кустарів і дрібних підприємців подібного типу, то вона віддзеркалювала загальну тенденцію у приватній промисловості. Обстеження 323299 кустарів у 20 округах України виявило такий національний склад: українці становили 12,6 %, росіяни — 6,6 %, євреї — 76,8 %, а решта (німці, поляки) — 0,84 %, а серед членів

кустарно-промислових кооперативних товариств також переважали євреї: у Києві вони становили 69 %, у Катеринославі — 86 %, у Ніжині — 57,2 %, в Одесі — 76,3 %, у Могилів-Подільському — 87,6 % від загальної кількості кооперативних кустарів [21].

Професійних кустарів і промисловців дрібно-ремісничого типу, за обстеженням ЦСУ 1926/27 рр., налічувалося 81437, у тому числі в місті — 63114 осіб, серед яких переважали дві професійні категорії: шевці та хутровики становили 29970 осіб, тобто майже половину чисельного складу дрібних промисловців [22].

Деякі статистичні довідники подавали національний склад самодіяльного населення за видом діяльності. Серед 381 власника промислових закладів із наймитами, як свідчать матеріали перепису 1926 р., українці становили 24, росіяни — 27, євреї — 299, представники інших національностей — 31 підприємець [23].

Із 15 видів промислових приватних закладів соціального типу “господарі з наймитами”, українці переважали серед рибопромисловців, гончарів, металообробників, будівельників, шкірників, а серед інших, що потрапили до переліку 1926 р., належали переважно євреям (лісопромислові, деревообробники, паперово-поліграфічні, текстильні, швейні, шкіряні, харчові, перукарні, пральні, транспортні). В металообробній галузі українцям-господарям належало 1336, євреям 1087 підприємств з 2981 діючих, хоч українці володіли 2704 шкіряними заводами, а євреї 1888 з 5350 наявних підприємств [24].

Таким чином, у період НЕПу активно починають розвиватися кустарно-ремісничі промисли. Це єдина галузь народного господарства, яка не мала завершеної організації системи. Проте саме вони за структурою виробництва посідали важливе місце в суспільстві. Їх особливістю була повна відокремленість та сімейно-господарська ізольованість. Кожний кустар був господарем, робітником і торговцем одночасно, виготовляючи самотужки різну продукцію, реалізуючи її на ринку.

Отже, із запровадженням нової економічної політики, яка забезпечила соціально-господарські умови для розвитку промислово-ремісничих занять населення, відбулося відродження і поширення кустарної промисловості в Україні у 20-х роках XX ст.

Література

1. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 3003. — Арк. 218.
2. *Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам*. — М., 1957 — Т. 1. — С. 134–136.
3. *СУ України*. — 1921. — № 11. — Ст. 320.
4. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 3715. — Арк. 109.
5. *СУ України*. — 1921. — № 14. — Ст. 389.
6. ЦДАВО України. — Ф. 34. — Оп. 3. — Спр. 150. — Арк. 143.
7. *Пиріг О. А.* НЕП: більшовицька політика імпровізації / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. — К., 2001. — С. 121–148.
8. ЦДАВО України. — Ф. 34. — Оп. 3. — Спр. 150. — Арк. 113.
9. *Народное хозяйство Украины в 1921 г.: Отчет Украинского экономического совета СТО*. — Х., 1922. — С. 308.
10. ЦДАВО України. — Ф. 2623. — Оп. 1. — Спр. 875. — Арк. 58.

11. ЦДАВО України. — Ф. 337. — Оп. 1. — Спр. 3000. — Арк. 90–92.
12. *Там само.*
13. ЦДАВО України. — Ф. 33. — Оп. 1. — Спр. 3715. — Арк. 13.
14. *Стан кустарної промисловості на передодні її соціалістичного перетворення* // Укр. іст. журн. — 1986. — № 11.
15. *Лесин П.* Кустарная промышленность на Полтавщине // Укр. екон. — 1925. — 30 окт.
16. *Гольдинер Г.* Кустарная промышленность в Подольской губернии // Укр. екон. — 1925. — 8 апр.
17. *Коригольд Б.* Доходы торгово-промышленных групп населения г. Киева // Экон. вестн. — 1927. — 21 июля.
18. *Логвинский М.* Финансовое хозяйство промысловой кооперации на Украине // Хоз-во Украины. — 1928. — № 11. — С. 112–121.
19. ЦДАВО України. — Ф. 2623. — Оп. 1. — Спр. 3307. — Арк. 9.
20. ЦДАВО України. — Ф. 582. — Оп. 1. — Спр. 4989. — Арк. 47.
21. ЦДАВО України. — Ф. 413. — Оп. 1. — Спр. 137. — Арк. 2, 3, 18–29.
22. *Там само.*
23. *Україна:* Статистичний щорічник на 1928 рік. — Х., 1928. — С. 56.
24. *Там само.*